

En omfattande analys av dödens makter

I det finska språket och i finsk folktro kan ordet *väki* betyda både en skara av olikartade övernaturliga väsen och en operoslig kraft, som påverkar på olika sätt och som kan förorsaka till exempel sjukdomar. På grund av det gamla arkivmaterialets beskaffenhet är det inte alltid lätt att entydigt skilja mellan dessa två grundbetydelser. Kaarina Koskis avhandling¹ är en noggrann och djupgående analys av den kvantitativt mest signifikanta gruppen av arkivmaterial gällande *väki*-traditioner, nämligen *kirkonväki*. I svenska språket finns det inte någon exakt översättning av begreppet; de närmaste är kanske *kyrkofolk* och *dödfolk*, vilka ändå innefattar bara kollektivt förekommande dödsväsen, inte den operosliga kraften. Koskis syfte är att konstruera en genomgripande översikt över *kirkonväki*-begreppet, dess användning i berättelse-traditionen och dess bruksvärde i manifesteringen av sociala strukturer och normer i det tidigmoderna Finland.

Avhandlingen baseras på omfattande källmaterial. Primärmaterialet består av drygt 2700 trosutsage- och berättelseanteckningar i Finska Litteratursällskapets folkminnesarkiv. Därtill har forskaren använt ordförklaringar bevarade i Finska dialektarkivet vid Institutet för de inhemska språken, några äldre folkmålspublikationer och dagstidningsmaterial från sekelskiftet 1800–1900. Materialet har insamlats från 1800-talets slut till 1960-talet och reflekterar folktröststoffets innebörder och uttryckssätt under senare delen av 1800-talet och under de första decennierna av 1900-talet.

I princip kan *kirkonväki*-materialet granskas ur två alternativa synvinklar: den rituella traditionen (utnyttjandet av dödens makter i trolldom och folkmedicin) och berättelse-traditionen (*kirkonväkis* förekomst och roll i de folkliga berättelsegenrerna). Koski har i sin undersökning betonat den senare. Den rituella traditionen är likvärd med i undersökningen, eftersom sätten att rituellt utnyttja och undvika dödens makter samt trollkonster utförda av illvilliga människor genom *kirkonväki*, är viktiga innehållselement i berättelserna.

Med en helhetsbild som syfte har Koski inte stött sig på någon specifik analysmetod, utan har tillämpat många olika approacher och metoder. De huvudsakliga metodiska redskapen är begreppsanalys, semantisk analys och narrativ analys. Genreanalys är också ett tungt vägande hjälpmedel, då traditionen behandlas på olika sätt och får olika betydelser i skilda narrativa genrer.

Författarinnan förbereder sin analys genom att kontextualisera sitt material både som arkiverade anteckningar och som tecken på människors liv och de-

ras uppfattning om verkligheten. En överblick över den tidigmoderna landsbygdsbefolkningens tanke-sätt och uppfattning om den omgivande världen hjälper oss att förstå folkliga idéer om dödens makter, som ibland kan verka ganska underliga för nutida läsare. Kunskaper om magiskt tänkande och folkliga uppfattningar om livet efter detta på landsbygden under 1800–1900-talen utgör en del av undersökningens tolkningsram. Den finska döds-kulturen med sina lager som tillkommit under historiens lopp är i sin helhet en betydande bakgrundsfaktor. De levandes förhållande till de döda, deras rädsla för döden, deras åsikter om goda och obehagliga sätt att dö o.s.v. har påverkat föreställningarna och återspeglas i berättelser om dödens makter. Både den katolska och den luther-ska kyrkans (ortodoxa regioner har utelämnats i den här undersökningen) inverkan på folkliga uppfattningar har varit stor: kristna gravskick och den centrala ställning kyrkan och kyrkogården har haft såväl i landskapet som i den folkliga världsbilden har ett direkt samband med de muntliga traditionernas innehåll. *Kirkonväki*-traditionen har dock även burit på förkristna uppfattningar.

Själva analysen av materialet börjar på lexikalisk nivå. Koski utreder till *kirkonväki* hänvisande ords betydelser och deras korrelationer med varandra. En ganska stor del av boken är ägnad åt denna begreppsanalys. *Kirkonväki* befinns vara ett särskilt diffust och inexakt fenomen. Både begreppets innehåll och på begreppet hän-syftande vokabulär varierar vitt och brett, och det finns med knapp nöd en korrelation mellan innehållslig och lexikalisk variation. För att förklara fenomenets oskarpa utnyttjar Koski bland annat Ludwig Wittgensteins filosofiska synsätt på kategorisering (med familjelikhet som centralt begrepp) och Eleanor Roschs prototyp-teori. Koski särskiljer tre olika prototyper, d.v.s. tre flexibla kategorier, vilka alla representerar en viss del av *kirkonväki*-traditionen. Prototyperna motsvarar till en del varandra, men har också avvikande betydelser och användnings-kontexter.

Efter begreppsanalysen går författaren vidare till en detaljerad innehållsanlys av berättelserna om *kirkonväki*. En del av berättelserna är *fabulat*, internationellt spridda trossägner med en konstant och identifierbar handling. Koski visar hur välkända sägenmotiv kan ha använts lokalt för varierande ändamål: för att försäkra sin tro, men också för att uppge moraliska åsikter, för att lära ut rätt sorts uppförande eller helt enkelt för att underhålla åhörarna. Även *memorat*-genren, vilken inom folktröförsökningen vanligtvis har ansetts vara den mest trovärda indikatorn på allvarligt menad tro, är i Koskis användning främst ett retoriskt medel (en diskursiv gen-

¹ Koski, Kaarina 2011: *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 371 s. Med engelsk sammanfattning.

re) att uttrycka saker som på ett eller annat sätt är angelägna för berättaren. Fabulat kan också berättas i form av memorat.

Centrala temata för berättelserna är spåmän och de synska, *kirkonväki* som hämtar de avlidna, *kirkonväki* som antastare och plågåre, och olika sätt att rituellt behandla dödens makter. En speciell grupp är sägner om händelserna på natten inne i kyrkan eller på kyrkogården, till exempel "De dödas julotta". I Koskis tolkning är en betydande sak incidentens sannolikhet i berättarnas egen omgivning – hon skiljer de nära och de avlägsna sägenvärldarna från varandra. Ju mer fjärran den berättade episoden är från berättarnas eget liv, desto mer i detalj beskriven och våldsammare blir den hotande makten.

I första hand riktar Koski inte in sig på att få reda på vad människor i gångna tider faktiskt har trott på. Hon intresserar sig mera för sätten på vilka trostraditionen symboliskt har använts för att uttrycka och behandla attityder och världsbilder. Sålunda spelar också berättelsernas estetiska drag och narrativitet en viktig roll. I stället för orden tro och trosutsaga använder Koski gärna ordet bild (*mielikuva*).

Den finlandssvenska traditionen utreds bara kort i slutet av boken. Den mest påfallande slutsatsen är, att trots många likheter mellan den svenskspråkiga och den finskspråkiga traditionen, stämmer den förstnämnda up-

penbarligen mera överens med den europeiska folktrö- och sägenvärldens innehåll och motiv.

Man kan inte bestämma någon enstaka huvudbetydelse eller funktion för folktrötraditionen och detta gäller också beträffande *kirkonväki*. Koskis slutsats är att folktrötraditionen är ett dynamiskt system, i vilket kollektiva begrepp, bilder och motiv används som medel i manifesteringen av abstrakta och ibland ömtåliga attityder, känslor och argument. *Kirkonväki*-berättelser har varit ett användbart sätt att behandla de levandes problematiska förhållande till döden och de döda, och det är uttryckligen fientlighet mellan de levande och de döda som framhävs i berättelserna.

Kirkonväki har i alla delar av Finland varit ett av de centrala elementen både i folklig tro och i den narrativa folktrötraditionen. Det har dock fram tills nu varit ett föga utforskat ämnesområde. Kaarina Koskis avhandling är ett berömvärt arbete och i sin mångsidighet och utförlighet på många sätt en uppenbart uttömmande undersökning av ämnet. Dessutom fungerar avhandlingen som ett ypperligt exempel på hur nya synvinklar och teorier kan tillämpas i undersökningar inriktade på gammalt arkivmaterial. Kaarina Koskis bok är ett angeläget och välkommet tillägg till litteraturen gällande folkligt tänkande, folktrö, folklig berättelsetradition och folklorens mångahanda betydelser och funktioner.

Pasi Enges